

Opvoeden en vorming tot democratisch burgerschap

Het vermogen tot zelfstandig oordelen

Democratisch burgerschap vraagt van burgers dat zij niet blindelings opvattingen van anderen overnemen, de mode volgen of in bubbels elkaar napraten, maar dat zij zelf kunnen denken en oordelen over wat zich in de maatschappij voordoet, en over hun eigen rol daarin. In dit artikel focus ik op één belangrijke voorwaarde voor democratisch burgerschap: het vermogen tot zelfstandig oordelen.

DOOR JOACHIM DUYNDAAM

Wij leven vandaag in een tijdperk van meningen. Op sociale media, in talkshows op tv, en in talloze vlogs en blogs buitelen de meningen over elkaar heen. Iedereen lijkt overal iets van te vinden, en te moeten vinden. We staan met z'n allen bloot aan een besmettelijke stortvloed van opinies, die we overigens ook met z'n allen veroorzaken. Om nog maar te zwijgen van fake nieuws, de (in)vloed van trollen en verleidelijke complottheorieën. Als je goed kijkt blijkt veel in deze wirwar van meningen aangepraat en nagepraat kuddegedrag te zijn, bepaald door de bubbel of de sociale en beroepsgroep waartoe je behoort. Dit alles roept de vraag op wat in al die meningen waar is; wat is waardevol; wat is geloofwaardig; welke mening heeft gezag? En hoe kun je daarover nog zelfstandig en bubbel-onafhankelijk tot een oordeel komen?

Filosofie

De aartsvader van de westerse filosofie, Socrates, had als missie: zelf denken. Je moest van hem niet afgaan op de mening van anderen, op wat 'men' of de meerderheid vindt, maar je moet bij alles wat je ondervindt zélf op onafhankelijk onderzoek uitgaan. Daartoe onderwees hij de filosofie. "Een leven

zonder onderzoek is geen leven voor een mens", is een bekende uitspraak van Socrates (Apologie 38a). In onze meningencultuur betekent zelf denken: niet je oren laten hangen naar de meningen die rondgaan, maar zélf zelfstandig oordelen. De belangrijkste leerling van Socrates, Plato, maakte een onderscheid tussen meningen (doxa: onbetrouwbare kennis) en waarheid (episteme: ware kennis), waarbij voor Plato het denken de enige gezagsinstantie is. Maar vandaag vertrouwen we meestal op ander gezag. Vandaag zien we twee extreme posities die geacht worden onze meningen gezag te geven: men beroept zich op 'de feiten', die onbetwifelbaar vast zouden staan, of men beroept zich op het eigen gevoel, gearticuleerd door het modieuze "ik merk" ("ik merk dat ik dit vind", en dus heb ik gelijk). Het zijn de extremen van feiten-objectivisme en sentimenteel-subjectivisme. Met beide maakt Plato korte metten. Om zelfstandig te kunnen oordelen, en ruimer: om zelf te denken, moet men zich eerst bevrijden uit de grot van drogbeelden, meningen en sentimenten waarin we volgens Plato doorgaans 'als gevangenen' leven. Zelfstandig oordelen betekent dus in de eerste plaats onafhankelijk oordelen, niet onderhevig aan en afhankelijk van de meningen, drogbeelden en sentimenten in de grot. Daarvan (negatief) bevrijd, ben je vervolgens (positief) vrij om zélf te oordelen over de waarheid, waardevolheid en geloofwaardigheid van wat je tegenkomt, wat je ziet en hoort: ervaringen, opvattingen, interpretaties.

Sociale weerbaarheid

Gelukkig is 'zelf' niet hetzelfde als alleen, individueel, of in je-eentje. Ook een onafhankelijke rechter oordeelt mede op basis van een rijke jurisprudentie. Zelfstandig oordelen staat in een traditie van inspirerende, waardevolle en geloofwaardige denkers en ideeën, die voor het zelf voorbeeldig zijn, en die uitnodigen tot nieuwe interpretaties en oordelen. Zelfstandig oordelen doe je dus altijd samen en met behulp van anderen.

Dat kunnen nabije anderen zijn, maar ook inspirerende historische of fictionele figuren, en andere ‘verre bondgenoten.’ Rede, verstand, ontwikkeld gevoel, waardenbesef, goede smaak en Bildung zijn de ingrediënten van zelf oordelen. En deze ingrediënten dank je voor een groot deel aan betekenisvolle anderen. Ook Plato wist dat er buiten de grot geen leven is voor de enkeling. Degene die daaruit is bevrijd, moet daarheen weer terugkeren – maar, dankzij het licht dat hij heeft gezien, verrijkt met ware kennis en een zelfstandig oordeel. Hoe houdt zo iemand zich echter staande in de grot, hoe houdt hij of zij het vermogen tot zelfstandig oordelen overeind? Hier wordt duidelijk dat het vermogen tot zelfstandig oordelen geen vanzelfsprekendheid is, maar verworven en verdedigd moet worden – verdedigd tegen de waan van de dag, tegen gangbare opinies en politieke correctheid, tegen de geslotenheid van de bubbel en het ‘gezag’ van de kudde en haar woordvoerders. Het vermogen tot zelfstandig oordelen veronderstelt, met andere woorden, als mogelijkhedenvoorwaarde een zekere weerbaarheid. Of, met een modewoord, veerkracht. Evenals Socrates verwacht Plato dat filosofie mensen weerbaar maakt. Weerbaar tegen verleidende en misleidende meningen, tegen drogredenen en nihilisme. Oordeelsvermogen vraagt om ‘sociale weerbaarheid’. Sociale weerbaarheid heeft een dubbele betekenis: het betekent weerbaar zijn tegen sociale druk (zoals in de grot van Plato), maar het betekent ook dat weerbaarheid wezenlijk sociaal is. Iets wat je samen doet, met nabije en verre bondgenoten.

Oordeel, interpretatie en voorbeeldfiguren

De filosofie leert ons vandaag dat oordelen altijd interpretaties zijn. Dat geldt zowel voor feitelijke oordelen (van simpel: “deze boom is een eik”, tot complex: “die voetballer staat buitenspel”) als voor normatieve oordelen, die iets als goed of slecht, mooi of lelijk, fijn of onprettig interpreteren. Het oordeel verbindt iets concreets of actueels – een ding, een handeling, een situatie, een

politieke maatregel, een kunstwerk – met iets dat meestal algemener is: een begrip, een wetmatigheid, een norm, een deugd, een waarde, een traditie, of wat dan ook. Deze verbinding door het oordeel vindt of construeert betekenis. Dit ding als een boek zien, mijn droge gevoel als dorst voelen, een leugen als argu-

Ook Plato wist dat er buiten de grot geen leven is voor de enkeling.

ment gebruiken, deze casus als diefstal veroordelen, iemand een misstap vergeven, die politieke partij als gevaar zien – in iedere interpretatie, in elk oordeel, wordt iets betekenisvragends in het licht van iets betekenisgevends gezet. Zelfstandig oordelen gaat over eigen betekenisgeving en -vinding, over het hebben van regie in het interpreteren, over betekenisregie.

Paradoxaal genoeg kan het volgen van voorbeeldfiguren ons helpen zelfstandig te oordelen. Dezen zijn, letterlijk, betekenisvol in die zin dat zij in hun optreden iets belangrijks en van waarde demonstreren en belichamen. Zo toonde Nelson Mandela waarden als moed en vergevingsgezindheid, en hij deed dat autonoom en authentiek – dat wil zeggen: zelfstandig oordelend over de situatie waarin hij leefde en handelde. Daarom betekent Mandela volgen niet dat je hem imiteert, maar dat je zélf zelfstandig kunt en moet oordelen over wat in jouw context gebeurt en te doen staat; de door Mandela voorgeleefde waarden zelf vertalen naar jouw situatie. Zelf oordelen, en zo een open betekenisgemeenschap vormen met inspirerende voorbeeldfiguren als Mandela, en de waarden die zij vertegenwoordigen. Hierin is precies het verschil gelegen tussen een open en een gesloten betekenisgemeenschap, oftewel een bubbel. De bubbel is de hedendaagse grot van Plato. In een bubbel praat men oordelen van anderen na; imiteert men de interpretaties van anderen, waardoor men slechts loze meningen produceert. De imitatie van meningen wordt versterkt door de macht van de meerderheid, de mode, de markt, en de mediareuzen – waardoor de open betekenisgemeenschap gesloten raakt en in bubbels uiteenvalt.

Ten slotte: hoe krijgt een oordeel gezag? Is dat door imiterende herhaling; door het volume van de spreker; door slaafse volgzzaamheid? Of door eigen, zelfstandige, betekenis-creatieve interpretatie? That’s the question. In een open betekenisgemeenschap is een zelfstandig oordeel altijd in principe bediscussieerbaar, en hangt het gezag af van de houdbaarheid van de door het oordeel geconstrueerde betekenis(sen), niet van de gepretendeerde ‘feiten’ binnen de bubbels, noch van de ‘ik-merkende’ sentimenteel-subjecten. ●

► **Joachim Duyndam is o.a. hoogleraar en voorzitter van de leerstoel Humanisme en Filosofie aan de Universiteit voor Humanistiek, en leider van het onderzoeksprogramma Humanistische Tradities en Zingeving.**